

ЖУРИЛО Дмитро,
кандидат технічних наук,
доцент кафедри українознавства,
культурології та історії науки
НТУ «ХП»
zhurilo.dm@gmail.com,
ORCID: [http:// orcid.org /0000-0002-
0015-9412](http://orcid.org/0000-0002-0015-9412)
(м. Харків)

КАБАЧЕК Володимир,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри українознавства,
культурології та історії науки
НТУ «ХП»
vladimirkabacek@gmail.com,
ORCID: [http:// orcid.org / 0000-0002-
7345-4340](http://orcid.org/0000-0002-7345-4340)
(м. Харків)

ПАМ'ЯТІ РЕКТОРА ХТІ, ПРОФЕСОРА ДМИТРА СТЕПАНОВИЧА ЗЕРНОВА

**Світлої пам'яті Алли Журило – педагога, науковця,
дослідниці діяльності викладачів ХТІ присвячується.**

Метою статті є необхідність висвітлити основні життєві віхи та творчий шлях, узагальнити пріоритетні наукові здобутки талановитого вченого та викладача, фундатора вищої технічної освіти в Україні та другого директора Харківського Технологічного інституту Імператора Олександра III, професора Дмитра Степановича Зернова у харківський період його життя та праці.

Методи дослідження: загальнонаукові – аналіз та синтез, класифікація; історичні – проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, біографічний, ретроспективний. Аналіз основних етапів професійної діяльності видатного ученого та педагога дав підстави стверджувати, що Дмитро Степанович Зернов був одним з фундаторів освіти, читав студентам курс опору матеріалів, декілька років був керівником Харківського технологічного інституту Імператора Олександра III. Завдяки його професійної діяльності у виші з'явилися нові навчальні предмети, насамперед, сільськогосподарське машинобудування, органічна хімія, двигуни внутрішнього згорання, електротехніка, машинобудування тощо.

Перше знайомство Дмитра Зернова з ХТІ відбулося у вересні 1891 р., коли його було призначено на посаду ад'юнкт-професора ХТІ, але вже з травня 1892 р. – він став професором Московського технічного училища по кафедрі технічної механіки.

До Харкова Дмитро Степанович повернувся 15 липня 1898 р., коли його було призначено на посаду директора ХТІ. Цю посаду він займав до 24 грудня 1902 р., коли Д. С. Зернова було призначено директором Санкт-Петербурзького технологічного інституту. На цій посаді він став наступником Харлампія Сергійовича Головіна, колишнього професора ХТІ.

Змінивши Віктора Львовича Кирпичова на посаді директора, Дмитро Степанович Зернов працював у дусі першого директора ХТІ: будувалися нові навчальні корпуси, збагачувалася бібліотека, запрацювала Інститутська електростанція, з'явилася їдальня для студентів. В цьому йому допомагали професори ХТІ, які на той час усі мали чин статського радника.

Наприкінці 1901 р. в ХТІ вперше було прийнято на роботу на посаду писаря жінку, що було революційним кроком у скасування гендерної неоднорідності, та сприяло появі вищої освіти для жінок в Україні.

Якщо на 1 січня 1899 р. в ХТІ навчалось 427 студентів, то в результаті кропіткої роботи педагогічного колективу під керуванням Дмитра Зернова, до 1 січня 1903 року в ХТІ стало навчатися 1025 студентів.

Таким чином, незважаючи на відносну молодість, Дмитру Степановичу вдалося, опираючись на педагогічний колектив вишу, забезпечити його сталий розвиток та підготовку якісних фахівців, так необхідних країні. Голова комісії з прийому випускних іспитів ХТІ, колишній колега Д. С. Зернова по МВТУ, проф. М. Є. Жуковський у 1902 р. відзначив високу якість підготовки фахівців в Харківському технологічному інституті Імператора Олександра III.

З 1898 р. по 1903 рік професор Д. С. Зернов був Головою Південно-Російського товариства технологів і Головою постійної комісії з технічної освіти при Харківському навчальному окрузі.

Професіональна діяльність Дмитра Степановича була пов'язана з низкою вишів: з ХТІ, де він виконував обов'язки ад'юнкт-професора, з Московським технічним училищем, де він виконував обов'язки професора, згодом, знову з ХТІ, де він працював на посаді директора вишу. Остання посада Дмитра Степановича – директор Санкт-Петербурзького технологічного інституту.

28 листопада 1922 р. професор Дмитро Степанович Зернов пішов з життя, залишивши по собі добру пам'ять.

***Ключові слова:** опір матеріалів, ХТІ, педагог, директор, студенти, професор, Д. С. Зернов.*

IN MEMORY OF THE RECTOR OF KHTI, PROFESSOR

DMITRY STEPANOVICH ZERNOV

The purpose of the article is to highlight the main life milestones and creative path, to summarize the priority scientific achievements of a talented scientist and

teacher, founder of Higher Technical Education in Ukraine and second director of the Kharkov Institute of Technology Emperor Alexander III, Professor Dmitry Stepanovich Zernov in the Kharkov period of his life and work.

Research methods: general scientific-analysis and synthesis, classification; historical — problem-chronological, comparative-historical, biographical, retrospective. Analysis of the main stages of professional activity of the outstanding scientist and teacher gave grounds to assert that Dmitry Stepanovich Zernov was one of the founders of education in technical mechanics, taught students a course of resistance to materials, for several years was the head of the Kharkov Technological Institute of Emperor Alexander III, his professional activity led to the appearance of new academic subjects in the university, primarily agricultural engineering, organic chemistry, internal combustion engines, electrical engineering, mechanical engineering and the like.

Dmitry Zernov's first acquaintance with KhTI took place in September 1891, when he was appointed to the position of associate professor of KhTI, but in May 1892 he became a professor at the Moscow Technical School in the Department of technical mechanics.

Dmitry Stepanovich returned to Kharkov on July 15, 1898, when he was appointed director of KHTI. He held this position until December 24, 1902, when D. S. Zernov was appointed director of the St. Petersburg Institute of technology. In this position, he replaced Kharlampy Sergeyeovich Golovin, a former professor of KhTI.

After replacing Viktor Lvovich Kirpichev as director, Dmitry Stepanovich Zernov worked in the spirit of the first director of KhTI: new academic buildings were built, the library was enriched, the Institute's power plant was launched, a canteen for students appeared, and outstanding scientists and teachers were hired. In this he was assisted by professors of KhTI, who all had the rank of State Councilor.

At the end of 1901, KhTI first hired a woman as a clerk, which was a revolutionary step in abolishing gender heterogeneity, and contributed to the emergence of higher education for women in Ukraine.

If on January 1, 1899, 427 students studied at KhTI, then as a result of the painstaking work of the teaching staff under the direction of Dmitry Zernov, by January 1, 1903, 1025 students began to study at KhTI.

Thus, despite his relative youth, Dmitry Stepanovich managed, relying on the teaching staff of the university, to ensure its Sustainable Development and the release of high-quality specialists, so necessary for the country. Chairman of the commission for admission of final exams of KhTI, colleague of D. S. Zernov at MSTU, professor N. E. Zhukovsky in 1902 noted the high quality of training of specialists at KhTI.

From 1898 to 1903, professor D. S. Zernov was chairman of the South Russian society of technologists and Chairman of the Permanent Commission on technical education under the trustee of the Kharkov academic district.

Dmitry Stepanovich's professional career was connected with a number of universities: with KhTI, where he served as an associate professor, with the Moscow Technical School, where he served as a professor, and later, again with KhTI, where he worked as a director of the University. Dmitry Stepanovich's last position is director of the St. Petersburg Institute of technology.

On November 28, 1922, professor Dmitry Stepanovich Zernov passed away, leaving a good memory.

Keywords: *resistance of materials, KhTI, teacher, director, students, professor, D. S. Zernov.*

Постановка проблеми. З відкриттям Харківського технологічного інституту в місті з'явився ще один центр науки, культури і дозвілля студентів. Другим директором цього навчального закладу наприкінці XIX – на початку XX сторіччя став Дмитро Степанович Зернов. Перший директор ХТІ Віктор Львович Кирпичов продовжив свою улюблену справу, як засновник і керівник будівництвом та розвитком ще одного вишу – Київського політехнічного інституту, який було засновано у 1898 р.

Творча і педагогічна спадщина Дмитра Зернова, вченого і педагога, насамперед, в харківський період його діяльності, на превеликий жаль, не отримала гідного відображення в роботах з історії техніки і педагогіки. Але Дмитро Степанович є відомим вченим, організатором освіти, який керував двома Технологічними вишами – в Харкові та Петербурзі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений історіографічний аналіз свідчить про відсутність комплексного дослідження, спрямованого на відтворення наукової біографії видатного вченого. За винятком монографії з історії ХТІ [1], конспекту лекцій з історії ХТІ [2] і декількох тез, наприклад, [3], його діяльність, практично, не отримала висвітлення в науковій періодиці.

Актуальність роботи. В історії науки і техніки недостатньо досліджено внесок винахідників, новаторів, науковців у розвиток вітчизняної вищої освіти. Аналіз досліджень і публікацій з історії вітчизняної науки і техніки свідчить, що на сучасному етапі розвитку відбувається виявлення не лише нових імен видатних вчених, а й їхніх робіт, які маловідомі широкому загалу. Але у наукових дослідженнях, за незначними виключеннями, практично відсутні історичні відомості щодо становлення вітчизняної вищої освіти. Досягнення ж лише за останні 130 років, були навіть не значущі, а грандіозні. Відтак, цілком логічним є інтерес до результатів професійної та громадянської діяльності Дмитра Степановича Зернова у харківський період його життя у рік

вшанування його пам'яті. Відомості щодо його діяльності, практично відсутні, або зовсім не опрацьовані.

Мета і завдання дослідження. Таким чином, метою даної роботи є проведення комплексного історико-біографічного дослідження основних етапів життя і творчості видатного вітчизняного вченого, професора Дмитра Степановича Зернова, спробою зробити об'єктивну оцінку творчої та наукової спадщини видатного вченого, дослідника і педагога в галузі машинобудування.

Авторами застосовано спеціальні методи: історико-біографічний, історико-хронологічний, ретроспективний та методи джерелознавчого аналізу, насамперед, генеалогічного пошуку з використанням відкритих джерел офіційного характеру.

Джерельну базу дослідження, в основному, склали матеріали Державного архіву Харківської області, фондів: Р-1682 (Харківський технологічний інститут), 770 (Харківський технологічний інститут), 772 (Жіночий політехнічний інститут Південно-Російського товариства технологів).

Виклад основного матеріалу. Після того, як у 1898 р. В.Л. Кирпичов зайняв посаду директора Київського політехнічного інституту (КПІ), на посаді ректора ХТІ його обов'язки з 27 червня 1898 р. виконував видатний вчений в галузі міцності матеріалів Дмитро Степанович Зернов. Його було призначено професором і директором ХТІ з 15 липня 1898 р. [4, с. 1].

Дмитро Степановичі, закінчив гімназію з золотою медаллю і закінчив в 1882 р. Московський університет по фізико-математичному факультету зі ступенем кандидата наук. Вже у 1885 р. він закінчив ще й Петербурзький практичний технологічний інститут, отримавши диплом інженера-технолога [4, с. 6]. У тому ж році він отримує спадкове дворянство, у 1887 г. їде стажуватися за кордон, звідки повертається 1 жовтня 1889 р. [4, с. 7]. Вже наступного місяця він – приват-доцент Московського навчального округу. З вересня 1891 р. Дмитро Степанович – ад'юнкт-професор ХТІ, а з травня 1892 г. – професор Московського технічного училища по кафедрі технічної механіки [4, с. 105]. Наступного року проф. Зернов відвідав Всесвітню виставку у м. Чикаго [4, с. 8].

Дмитро Степанович разом з дружиною, Явдохою Михайлівною, з якою він взяв шлюб в квітні 1892 р. [4, с. 99], вони виховували трьох діточок: Бориса (1894 р. н), Віру (1895 р. н.) та Тетяну (1898 р. н.) [4, с. 6]. Молодшій доньці було лише 7 місяців, коли сім'я Зернових переїхала до Харкова.

У листопаді 1896 г. Зернов отримав чин статського радника [4, с. 8]. В 1897 г. Дмитро Степанович у складі Особливої комісії працює над Статутом Київського політехнічного інституту. 1 січня 1898 р. він отримав орден Святого Станіслава другого ступеня, а влітку очолив ХТІ. 1 січня 1901 р. вченого було відзначено орденом Святої Анни другого ступеня. А з 24 грудня 1902 р. його було призначено директором Петербурзького технологічного інституту Імператора Миколи I [4, с. 10]. Якщо згадати, що Дмитро Степанович народився 1 березня 1860 р. – то це була дуже яскрава кар'єра.

На час від'їзду В.Л. Кирпичова у Київ, в ХТІ працювали маститі вчені і педагоги. Необхідно зауважити, що за даними джерела [5, с. 510-515], всі штатні викладачі (крім законовчителя Василя Миколайовича Добровольського) – дев'ять професорів (органічної і неорганічної хімії – Іван Михайлович Пономарьов, механіки – Василь Іванович Альбіцький [6, с. 15] і Олексій Васильович Гречанінов [7, с. 18], хімічної технології – Валерій Олександрович Геміліан [8, с. 38], Юхим Лук'янович Зубашев [9, с. 4] і Олександр Павлович Лідов [10, с. 76], механічної технології – Костянтин Олексійович Зворикін [11, с. 13] і Петро Матвійович Мухачов [12, с. 56], будівельного мистецтва – Олексій Іванович Предтеченський [13, с. 78]), два ад'юнкт-професори (фізики – Олександр Костянтинович Погорєлко [14, с. 22] і землеробської механіки-Григорій Олексійович Латишев [15, с. 1]) та інспектор студентів (Василь Арсенійович Немолодишев [16, с. 2]) – всі мали чин статського радника. А ХТІ у 1898 р. через поглиблення теоретичної освіти офіційно став називатися «Харківський технологічний інститут імператора Олександра III». На 1 січня 1899 р. в ньому навчалось 427 студентів.

Д. С. Зернов, продовжуючи традиції, закладені В. Л. Кирпичовим, запрошував на роботу в ХТІ кваліфіковані професорсько-викладацькі кадри.

Серед них – видатний фізик, професор М. Д. Пильчиков, класик випробування сільськогосподарської техніки К. Г. Шиндлер майбутній академік Г. Ф. Проскура, видатний математик Д. О. Граве, видатний хімік І. А. Красуський та інші [1, с. 43]. Саме в ХТІ багатьом з них вдалося розкрити свої таланти. Досить лише згадати праці Дмитра Граве про диференційні рівняння, роботи Миколи Пильчикова по радіозв'язку, Георгія Проскури по гідравліці, атлас Камілла Шиндлера «Машини і знаряддя сучасного сільського господарства», які було виконано в ці роки, щоб уявити ступінь важливості праці нових викладачів та науковців не лише для студентів ХТІ, а й для світової науки. Розуміючи важливість розвитку вчених та педагогів, Д. С. Зернов не перешкоджав переводу Камілла Шиндлера у вересні 1899 р. у Київський політехнічний інститут на посаду екстраординарного професора.

Дмитро Степанович у листі до піклувальника Харківського навчального округу від 17 грудня 1898 р. писав: «з 17 професорських і ад'юнкт-професорських місць є п'ять незайнятих», а крім того, проф. К. О. Зворикін перевівся до Київського політехнічного інституту [18, арк. 5]). Д. С. Зернов запросив на місце К. О. Зворикіна Осипа Осиповича Сонгіна. На жаль, професор О. О. Сонгін, видний практик і вчений, пропрацював в ХТІ менше трьох років [18, арк. 2] – з життя він пішов у 1902 р. Сам же Д. С. Зернов читав студентам ХТІ лекції з курсу опору матеріалів з 1898 р. по грудень 1902 р. [4, арк.10].

У 1901 р. особлива комісія з викладачів інституту під головуванням директора Д. С. Зернова розробила проект інженерно-механічного корпусу для розташування в ньому ряду лабораторій: механічної, гідравлічної та з випробування частин машин. Але, побудовано корпус було вже у каденцію наступного директора ХТІ.

Серед студентів та випускників Д. С. Зернова в ХТІ були М. І. Кузнєцов (1898-1904 рр.) – майбутній академік АН УРСР і ректор ХТІ (1920-1921 рр.); В. О. Добровольський (1902-1908 рр.) – майбутній ректор Одеського політехнічного інституту (1946-1957 рр.), граф С. Й. Доррер – класик двигунобудування і завідувач кафедри МАІ (1897-1903 рр.);

М. М. Рождественський (1898-1904 рр.)– заслужений діяч науки і техніки; О. М. Гінзбург(1900-1903 рр.) – автор проектів більше ніж ста двадцяти будівель; Я. В. Столяров (1896-1902 рр.) – майбутній професор і помічник директора ХТІ та багато інших. Видатний діяч української культури, випускник ХТІ Г. М. Хоткевич (1896-1900 рр.), був засновником першого самодіяльного українського театру саме в ХТІ.

Рис. 1. Дмитро Степанович Зернов (1860-1922 рр.) [1, с. 43]

Д. С. Зернов своїм рішенням тричі виключав та відновлював у ХТІ революціонера Л. Б. Красіна (рятуючи його від переслідувань за революційну діяльність), згодом першого наркома зовнішньої торгівлі, представника в Росії фірми «Сіменс і Шуккерт», сприяв продовженню навчання Л. М. Мацієвічем, висланого до Севастополя за організацію першої політичної Української партії в Російській імперії. Д. С. Зернов брав активну участь у долі В. М. Маковського (з 1904 р.), згодом ректора Дніпропетровського гірничого інституту та засновника кафедри

турбобудування в Харківському механіко-машинобудівному інституті та першої в Україні газотурбінної лабораторії.

З 1898 по 1903 рік Д. С. Зернов був головою Південно-Російського товариства технологів і головою постійної комісії з технічної освіти при піклувальнику Харківського навчального округу. Саме Дмитро Степанович організував з 1903 р. щомісячний випуск журналу «Известия Южно-Русского общества технологов», в якому було опубліковано чимало цікавого матеріалу з досліджень студентів та викладачів ХТІ.

У 1902 р. з метою підвищення якості підготовки фахівців при ХТІ було організовано студентське технічне товариство, роботу якого очолив директор вишу – професор Д. С. Зернов. У перший рік роботи студентського технічного

товариства кількість його членів становила 189 студентів, а вже наступного року їх було 232. Робота наукового товариства полягала в організації екскурсій на підприємства Донбасу, Катеринослава, Москви, Грозного, Юзівки; виданні власної збірки; виступах перед студентами провідних професорів і викладачів з найрізноманітніших технічних питань і т. д.

До 1 січня 1903 року в ХТІ навчалося 1025 студентів. У зв'язку зі збільшенням контингенту студентів був добудований у 1901 р. креслярський корпус (нині – Ректорський), у тому ж році запрацювала Інститутська електростанція, була виділена земля для побудови на ній студентської їдальні [19, арк. 14], а згодом, її було побудовано, за проектом архітектора та викладача ХТІ В. В. Хрустальова [19, арк. 46], в 1902 році було закінчено і підготовлено до проведення занять фізичну, хімічну і технічну лабораторії. Цікаво, що в Харкові у 1901 р. ще не було електричного освітлення, а в ХТІ – було.

Бібліотека ХТІ, ще за часів ректора В. Л. Кирпичова, стала найбільшою в Україні технічною бібліотекою, як за кількістю томів, так і за технічними напрямками. За часів ректорства Дмитра Степановича вона стала ще більш змістовною. Наприклад, лише в 1901 р. бібліотека отримувала 128 найменувань видань німецькою, французькою, англійською та російською мовами [19, арк. 44].

За даними звіту про становище ХТІ за 1901 р. [19], цього року в інституті працювали:

Директор, він же професор механіки: Дмитро Степанович Зернов.

Сім професорів:

- органічної та неорганічної хімії: Іван Михайлович Пономарьов (Помічник директора);

- хімічної технології: Валерій Олександрович Геміліан;

- механіки: Василь Іванович Альбицький;

-Олексій Васильович Гречанінов;

- Олександр Павлович Лідов;

- Петро Матвійович Мухачов;

-Олексій Іванович Предтеченський.

Три ад'юнкт-професори:

- Григорій Олексійович Латишев;
- Михайло Іванович Носач;
- Олександр Костянтинівич Погорілко.

Законовчитель (викладач Закону Божого): Василь Миколайович Добровольський.

Викладачі:

- диференціального та інтегрального числення – Володимир Петрович Олексіївський;
- архітектури та будівельного мистецтва – Олексій Миколайович Бекетов;
- креслення, опалення та вентиляції – Іван Іванович Бобариков (переведений в ХТІ з 1 липня 1901 р. [19, арк. 16]);
- металургії – Теодор Михайлович Бер;
- технічного креслення – Михайло Авксентійович Воскресенський;
- технічного креслення – Вікентій Фомич Гербурт-Гейбович;
- аналітичної геометрії – Дмитро Олександрович Граве;
- технічного креслення – Микола Іродіонович Дашкевич;
- технічного креслення – Андрій Іванович Данилевський;
- німецької мови – Карл Васильович Дідріхсон;
- анатомії та фізіології рослин – Микола Євдокимович Дорофєєв;
- архітектурного проектування – Сергій Іліодорович Загоскін;
- механік і викладач креслення – Аполлон Петрович Комаров;
- електротехніки - Павло Петрович Копняєв;
- хімії - Іван Адамович Красуський;
- французької мови- Олександр Михайлович Лаврентьєв;
- політичної економії та статистики – Володимир Фавстович Левітський;
- архітектури та будівельного мистецтва – Михайло Іванович Ловцов;
- математики – Семен Іванович Лук'янченко;
- креслення – Олександр Якович Милович;

- малювання та архітектурного креслення – Володимир Христианович Немкін;

- математики – Антон Павлович Пшиборский;

- мінералогії та геології – Порфирій Петрович П'ятницький;

- фабричної гігієни – Іринарх Поліхронієвич Скворцов;

- теоретичної механіки – Володимир Андрійович Стеклов;

- архітектурного креслення і проектування – Володимир Васильович Хрустальов;

- неорганічної та аналітичної хімії – Микола Олександрович Чернай;

- математики – Костянтин Григорович Щиголєв.

Дмитру Степановичу належить першість ще в одній важливій справі. Саме в його каденцію в ХТІ (з 25 жовтня 1901 р.) з'явилася перша жінка – службовець. До кінця XIX ст. в інституті працювали виключно чоловіки. Але наприкінці 1901 р. в ХТІ було прийнято на роботу на посаду писаря Євдокію Степанівну Євенхову, дочку священника [20, арк. 2]. Їй спочатку платили 30 карбованців, як робітнику середньої кваліфікації. Але, вже з 1 січня 1903 р. Євдокії Степанівні та її колежанці Шарлоті Олександрівні Іогансон платили вже по 40 карбованців в місяць [20, арк. 3]. У подальшому зарплатня Євдокії Степанівні потроху зростала на 5-10 карбованців кожні 2-3 роки. У 1920 р. Євдокії Степанівні надали службове житло [20, арк. 24]. Працювала вона в Інституті до жовтня 1921 р., коли пішла з життя [23, арк. 84]. В ювілейному альбомі до 25-річчя ХТІ є світлина жінки – співробітника ХТІ. Але, кого зображено на цьому фото: Євдокію Євенхову, або Шарлоту Іогансон – достеменно невідомо...

Поява на роботі жінки затребувала чималого клопоту. Дійсно, до кінця XIX ст. в інституті не було навіть жіночої кімнати: в ньому вчилися та працювали лише чоловіки. Але, завдяки сміливому, на той час, кроку і кропіткій праці Дмитра Зернова, більше, ніж 120 років в ХТІ та його правонаступниках плідотно працюють представниці прекрасної статі. Не випадково, що й перший вищий навчальний заклад для жінок – Жіночий

політехнічний інститут Південно-російського товариства технологів з'явився в 1916 р. саме в ХТІ [21, 22].

Голова комісії з прийому випускних іспитів ХТІ, колишній колега Д. С. Зернова по МВТУ, проф. М. Є. Жуковський у 1902 р. відзначив високу якість підготовки фахівців інституту. Таким чином, незважаючи на відносну молодість, Дмитро Степанович зумів, опираючись на педагогічний колектив вишу, забезпечити його сталий розвиток та випуск якісних фахівців, так

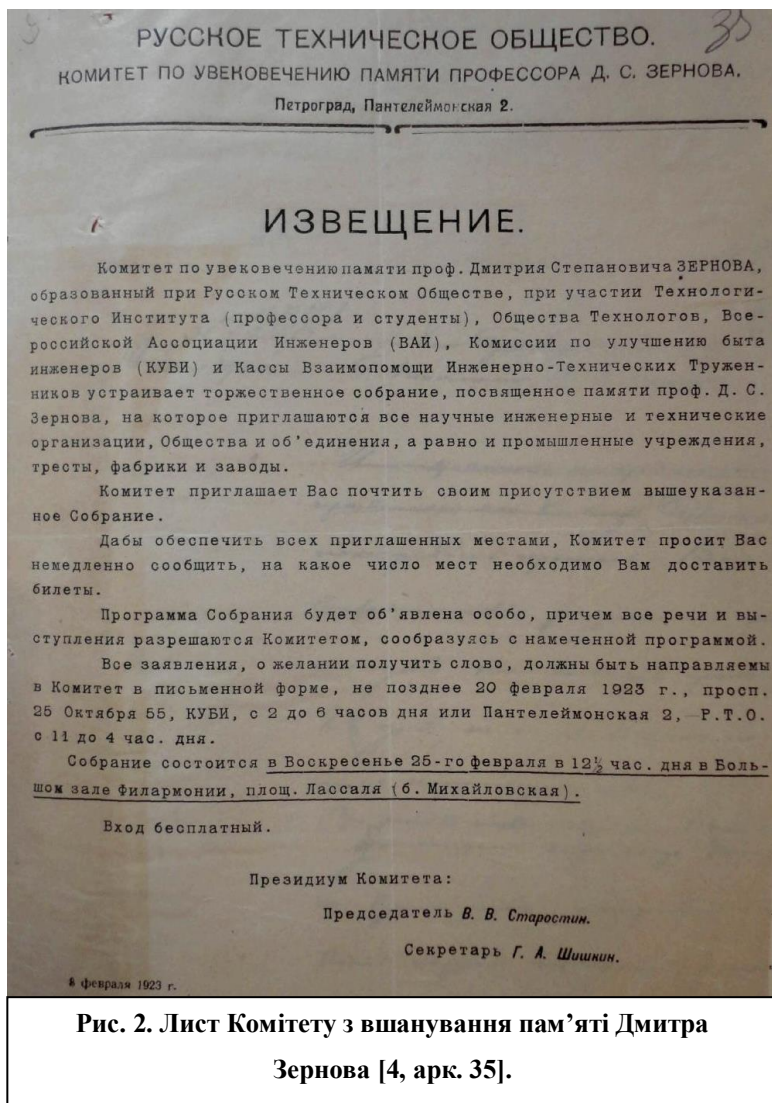

Рис. 2. Лист Комітету з вшанування пам'яті Дмитра Зернова [4, арк. 35].

необхідних країні.

У 1902 р. директор Санкт-Петербурзького технологічного інституту (колишній професор ХТІ) Х. С. Головін був призначений піклувальником Санкт-Петербурзького навчального округу. Директором СПбТІ з 24 грудня 1902 р. було призначено Д. С. Зернова, який залишав Харків з «болем у серці».

На превеликий жаль, 28 листопада 1922 р. Дмитро Степанович Зернов, залишивши по собі добру

пам'ять, помер. Революція та Громадянська війна, розруха, епідемії не сприяли продовженню життя видатного вченого та педагогу, незважаючи на займані ним посади...

Вже в лютому 1923 р. при Російському Технічному товаристві було створено Комітет з вшанування пам'яті професора Дмитра Степановича

Зернова. Співробітники Комітету збирали усі відомості, що стосувалися видатного викладача, вченого та фундатора вищої освіти. Керівництво ХТІ запропонувало прислати звіт засідання Комітету до ХТІ [4, л. 25].

Висновки Дмитро Степанович Зернов був видатним організатором вищої освіти в Україні, та Російській імперії, вченим та педагогом, другим директором Харківського Технологічного інституту Імператора Олександра III. Його перше знайомство з ХТІ відбулося у вересні 1891 р., коли Дмитро Степановича було призначено на посаду ад'юнкт-професора ХТІ, але вже з травня 1892 г. він став професором Московського технічного училища по кафедрі технічної механіки. До Харкова Дмитро Степанович повернувся 15 липня 1898 р., коли його було призначено на посаду директора ХТІ. Цю посаду він займав до 24 грудня 1902 р., коли Д. С. Зернова було призначено директором Санкт-Петербурзького технологічного інституту. На цій посаді він змінив Харлампія Сергійовича Головіна, також колишнього професора ХТІ. Незважаючи на відносно короткий час керування Харківським Технологічним інститутом, йому вдалося зробити чимало корисного для розвитку вишу. В його каденцію будувалися нові навчальні корпуси (Інженерний, Креслярський, нині – Ректорський), створювалися навчальні лабораторії, було здано студентську їдальню, запрацювала Інститутська електростанція, бібліотека щорічно отримувала найрізноманітніші видання. Наприкінці 1901 р. в ХТІ вперше було прийнято на роботу на посаду писаря жінку, що було революційним кроком у скасування гендерної неоднорідності, та сприяло появі вищої освіти для жінок в Україні. Якщо на 1 січня 1899 р. в ХТІ навчалось 427 студентів, то в результаті кропіткої роботи педагогічного колективу під керуванням Дмитра Зернова, до 1 січня 1903 року в ХТІ стало навчатися 1025 студентів. За службу в Харкові Дмитра Степановича було відзначено орденами Святої Анни та Святого Станіслава другого ступеня. Праці Дмитра Степановича з опору матеріалів та технічної механіки стали класичними.

Таким чином, незважаючи на відносну молодість, Дмитру Степановичу вдалося, опираючись на педагогічний колектив вишу, забезпечити його сталий

розвиток та випуск якісних фахівців, так необхідних країні. Голова комісії з прийому випускних іспитів ХТІ, колишній колега Д. С. Зернова по МВТУ, проф. М. Є. Жуковський в 1902 р. відзначив високу якість підготовки фахівців.

З 1898 по 1903 рік професор Д. С. Зернов був Головою Південно-Російського товариства технологів і Головою постійної комісії з технічної освіти Харківського навчального округу. Саме Дмитро Степанович організував з 1903 р. щомісячний випуск журналу «Известия Южно-Русского общества технологів», в якому друкувалися перші статті багатьох технологів .

Студентами та випускниками Д. С. Зернова в ХТІ були М. І. Кузнєцов, майбутній академік АН УРСР і ректор ХТІ; В. О. Добровольський, майбутній ректор Одеського політехнічного інституту, граф С. Й. Доррер – класик двигунобудування і завідувач кафедри МАІ; М. М. Рождественський – заслужений діяч науки і техніки; О. М. Гінзбург – автор проектів більше ста двадцяти будівель; Я. В. Столяров – майбутній професор і помічник директора ХТІ та багато інших. Професіональна діяльність Дмитра Степановича була пов'язана з рядом вишів: з ХТІ, де він виконував обов'язки ад'юнкта – професора, з Московським технічним училищем, де він виконував обов'язки професора, згодом, знову з ХТІ, де він працював на посаді директора вишу. Остання посада Дмитра Степановича – директор Санкт-Петербурзького технологічного інституту. 28 листопада 1922 р. професор Дмитро Степанович Зернов пішов з життя, залишивши по собі добру пам'ять.

Список використаних джерел і літератури

1. Журило Д. Ю. Становление и развитие Харьковского Технологического института в конце XIX — начале XX века : монография / Д. Ю. Журило. Харків : Підручник НТУ «ХПІ», 2016. 264 с.
2. Журило А. Г., Журило Д. Ю. Нариси історії Харківського політехнічного інституту. Конспект лекцій. Харків: ФОП Панов, 2021. 216 с.
3. Назаренко С. А. Професор Д. С. Зернов – сподвижник В. Л. Кирпичева *Политехник*. № 23. 30.11.2011 г.
4. Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. Р-1682. Оп. 2. Спр. 123: Дело общей канцелярии ХТИ о службе директора сего Института, статского советника Дмитрия Степановича Зернова. 108 арк.

5. Список лиц, служащих по ведомству Министерства Народного просвещения на 1898 г. СПб, 1898. 830 с.
6. ДАХО. Ф. Р-1682. Оп. 2. Спр. 5. Альбицкий В. И. 348 арк.
7. ДАХО. Ф. Р-1682. Оп. 2. Спр. 73. Гречанинов А.В. 273 арк.
8. ДАХО. Ф. Р-1682. Оп. 2. Спр. 62. Гемилиан В. А. 190 арк.
9. ДАХО. Ф. Р-1682. Оп. 2. Спр. 124. Зубашев Е. Л. 151 арк.
10. ДАХО. Ф. Р-1682. Оп. 2. Спр. 188. Лидов А. П. 232 арк.
11. ДАХО. Ф. Р-1682. Оп. 2. Спр. 122. Зворыкин К. А. 123 арк.
12. ДАХО. Ф. Р-1682. Оп. 2. Спр. 210. Мухачёв П. М. 513 арк.
13. ДАХО. Ф. Р-1682. Оп. 2. Спр. 261. Предтеченский А. И. 185 арк.
14. ДАХО. Ф. Р-1682. Оп. 2. Спр. 242. Погорелко А. К. 173 арк.
15. ДАХО. Ф. Р-1682. Оп. 2. Спр. 179. О службе профессора Г. А. Латышева. 338 арк.
16. ДАХО. Ф. Р-1682. Оп. 2. Спр. 215. Немолодышев В. А. 227 арк.
17. ДАХО. Ф. Р-1682. Оп. 2. Спр. 370. Шиндлер К. Г. 34 арк.
18. ДАХО. Ф. Р-1682. Оп. 2. Спр. 305. О службе профессора О. О. Сонгина 52 арк.
19. ДАХО. Ф. 770. Оп. 1. Спр. 402. Отчет о состоянии ХТИ за 1901 г. по учебной, хозяйственной части и бухгалтерии. 76 арк.
20. ДАХО. Ф. Р-1682. Оп. 2. Спр. 383. О службе писца по найму Евдокии Эвентовой. 25 арк.
21. Камчатний В. Г. Започаткування жіночої політехнічної освіти як один з напрямків діяльності професора І. П. Осипова *Международная научная конференция MicroCAD: Секція №19 Сучасні проблеми гуманітарних наук НТУ «ХПИ»*, 2014. С. 286.
22. ДАХО. Ф. 772. Оп. 1. Спр. 1: Список слушательниц Харьковского Женского Политехнического института, внесших плату за учение в 1916 – 1919 гг. 107 арк.
23. ДАХО. Ф. 6532. Оп. 21. Спр. 118: Алфавитный журнал регистрации актов о смерти. 1921 г. 94 арк.

References

1. Zhurilo D. Yu. (2016) Stanovlenie i razvitie Har'kovskogo Tekhnologicheskogo instituta v konce XIX – nachale XX veka. [Formation and development of the Kharkiv Institute of Technology in the late XIX - early XX century.] Khar'kov: Pidruchnik NTU «KhPI», 264. [In Russian].
2. Zhurilo A. G., Zhurilo D. Yu. (2021) Narisi istoriï Harkivs'kogo politekhnichnogo institutu. Konspekt lekcij. [Essays on the history of Kharkiv Polytechnic Institute. Lecture notes.] Khar'kov: FOP Panov, 216. [In Ukrainian].
3. Nazarenko S. (2011) Professor D. S. Zernov – spodvizhnik V. L. Kirpicheva [Professor D. S. Zernov – associate of V. L. Kirpichev]. Khar'kov: *Politekhnik*. № 23. [In Russian].
4. Derzhavnyj arkhiv Kharkovskoi oblasti [The State Archive of the Kharkiv region.] F. R-1682. Op. 2. Spr. 123: Delo obshchej kancelarii HTI o sluzhbe

direktora sego Instituta, statskogo sovetnika Dmitriya Stepanovicha Zernova. [Personal file. Director of the Institute, State Councilor Dmitry Stepanovich Zernov.] [In Russian].

5. (1898). Spisok lic, sluzhashchih po vedomstvu Ministerstva Narodnogo prosveshcheniya na 1898 g. [List of persons serving under the department of the Ministry of Public Education for 1898.] SPb, 830. [In Russian].

6. Derzhavnyj arkhyv Kharkovskoi oblasti [The State Archive of the Kharkiv region.] F. R-1682. Op. 2. Spr. 5. Osobova sprava. Al'bickij Vasily Ivanovich. [Personal file. Albitsky Vasily Ivanovich.] [In Russian].

7. Derzhavnyj arkhyv Kharkovskoi oblasti [The State Archive of the Kharkiv region.] F. R-1682. Op. 2. Spr. 73. Osobova sprava. Grechaninov Alexey Vasilyevich. [Personal file. Grechaninov Alexey Vasilyevich.] [In Russian].

8. Derzhavnyj arkhyv Kharkovskoi oblasti [The State Archive of the Kharkiv region.] F. R-1682. Op. 2. Spr. 62. Osobova sprava. Gemilian Valery Alexandrovich. [Personal file. Gemilian Valery Alexandrovich.] [In Russian].

9. Derzhavnyj arkhyv Kharkovskoi oblasti [The State Archive of the Kharkiv region.] F. R-1682. Op. 2. Spr. 124. Osobova sprava. Zubashev Efim Lukyanovich. [Personal file. Zubashev Efim Lukyanovich.] [In Russian].

10. Derzhavnyj arkhyv Kharkovskoi oblasti [The State Archive of the Kharkiv region.] F. R-1682. Op. 2. Spr. 188. Osobova sprava. Lidov Alexander Pavlovich. [Personal file. Lidov Alexander Pavlovich.] [In Russian].

11. Derzhavnyj arkhyv Kharkovskoi oblasti [The State Archive of the Kharkiv region.] F. R-1682. Op. 2. Spr. 122. Osobova sprava. Zvorykin Konstantin Alekseevich. [Personal file. Zvorykin Konstantin Alekseevich.] [In Russian].

12. Derzhavnyj arkhyv Kharkovskoi oblasti [The State Archive of the Kharkiv region.] F. P1682. Op. 2. Spr. 210. Osobova sprava. Muhachev Pyotr Matveevich. [Personal file. Mukhachev Pyotr Matveyevich.] [In Russian].

13. Derzhavnyj arkhyv Kharkovskoi oblasti [The State Archive of the Kharkiv region.] F. R-1682. Op. 2. Spr. 261. Osobova sprava. Predtechenskij Alexey Ivanovich. [Personal file. Predtechensky Alexey Ivanovich.] [In Russian].

14. Derzhavnyj arkhyv Kharkovskoi oblasti [The State Archive of the Kharkiv region.] F. R-1682. Op. 2. Spr. 242. Osobova sprava. Pogorelko Alexander Konstantinovich. [Personal file. Pogorelko Alexander Konstantinovich.] [In Russian].

15. Derzhavnyj arkhyv Kharkovskoi oblasti [The State Archive of the Kharkiv region.] F. R-1682. Op. 2. Spr. 179. O sluzhbe professora Latyshev Grigory Alekseevich. [Personal file. Latyshev Grigory Alekseevich.] [In Russian].

16. Derzhavnyj arkhyv Kharkovskoi oblasti [The State Archive of the Kharkiv region.] F. R-1682. Op. 2. Spr. 215. Osobova sprava. Nemolodyshev Vasily Arsentievich. [Personal file. Nemolodyshev Vasily Arsentievich.] [In Russian].

17. Derzhavnyj arkhyv Kharkovskoi oblasti [The State Archive of the Kharkiv region.] F. R-1682. Op. 2. Spr. 370. Osobova sprava. Shindler Kamill Gavrilovich. [Personal file. Schindler Kamill Gavrilovich.] [In Russian].

18. Derzhavnyj arkhyv Kharkovskoi oblasti [The State Archive of the Kharkiv region.] F. R-1682. Op. 2. Spr. 305. Osobova sprava. O sluzhbe professora Songin Osip Osipovich. [Personal file. Songin Osip Osipovich.] [In Russian].

19. Derzhavnyj arkhyv Kharkovskoi oblasti [The State Archive of the Kharkiv region.] F. 770. Op. 1. Spr. 402. Otchet o sostoyanii HTI za 1901 g. po uchebnoj, hozyajstvennoj chasti i buhgalterii. [The report on the state of KhTI for 1901 on the educational, economic and accounting.] [In Russian].

20. Derzhavnyj arkhyv Kharkovskoi oblasti [The State Archive of the Kharkiv region.] F. R-1682. Op. 2. Spr. 383. Osobova sprava. O sluzhbe pisca po najmu Evdokia Stepanovna Eventova. [Personal file. Evenkhova Evdokia Stepanovna] [In Russian].

21. Kamchatnij V. G. (2014.) Zapochatkuvannya zhinochoï politekhnichnoï osviti yak odin z napryamkiv diyal'nosti profesora I. P. Osipova [The beginning of women's polytechnic education as one of the activities of professor I. P. Osipov.] MicroCAD international scientific conference: Section No. 19-Modern Problems of the humanities. Khar'kov: NTU «KhPI», 286. [In Ukrainian].

22. Derzhavnyj arkhyv Kharkovskoi oblasti [The State Archive of the Kharkiv region.] F. 772. Op. 1. Spr. 1: Spisok slushatel'nic Har'kovskogo Zhenskogo Politekhnicheskogo instituta, vnesshih platu za uchenie v 1916 – 1919 gg. [List of students of the Kharkiv Women's Polytechnic Institute who paid for teaching in 1916-1919.] [In Russian].

23. Derzhavnyj arkhyv Kharkovskoi oblasti [The State Archive of the Kharkiv region.] F. 6532. Op. 21. Spr. 118: Alfavitnyj zhurnal registracii aktov o smerti. 1921 g. [Alphabetical register of death certificates. 1921.] [In Russian].

Рецензенти:

***Анненкова Н.Г., д.і.н., доцент
Підгайна Т.М., к.і.н.***

Надійшла до редакції 28.05.2022 р.